

VIVES, Juan Luis (1996-1998): *De institutione feminae christianae*, edited by Charles Fantazzi and Constant Matheussen, translated by C.Fantazzi. Leiden-Boston-Köln: Ed. Brill, “Selected Works of J.L.Vives”/6-7, 2 vols.

L’edició crítica del *De institutione feminae christianae* a cura dels professors Fantazzi i Matheussen fixa textualment el tractat moral de Vives, posa en evidència la seva doble redacció, de manera que ens permet entrar en el “taller” d’escriptura de Vives i apreciar la seva labor de llima i d’amplificació dels propis escrits, i en detecta sistemàticament les fonts. Mai fins ara no havíem tingut tants elements a l’abast per entendre el *De institutione*, perquè difícilment podia articular-se amb rigor la seva anàlisi ni interpretar correctament la seva difusió europea sense disposar prèviament d’una base textual igualment rigorosa.

La nostra via d’accés a la producció de Joan Lluís Vives sol ser, directament o indirectament, l’edició setcentista de Gregori Mayans, un magne treball que mantenia alts els estàndards del seu temps, però que evidentment ja no pot satisfer els nostres. La versió castellana d’aquesta *opera* (quasi) *omnia*, les *Obras completas* traduïdes al castellà per Llorenç Riber i publicades a Aguilar en dos tofuts volums (Madrid, 1947), són l’altra eina bàsica per accedir a Vives no solament en l’àmbit d’expressió

hispanica, sinó també arreu, per la facilitat que comporta tenir aplegats en dos volums, de 3241 pàgines, els treballs de Vives, tot i que la propensió retòrica de mossèn Riber no sempre li va permetre ésser fidel a l'estil i al contingut de l'original. Són, per tant, falsos companys de viatge.

Des de 1987 un equip de llatinistes format per Jozef IJsewijn, el qui fou catedràtic de literatura neollatina de la Universitat Catòlica de Lovaina, prematurament desaparegut el 1998, Constant Matheussen, actualment rector de la Universitat Catòlica de Brussel·les, Charles Fantazzi, emèrit de la Universitat de Windsor, i Edward V. George, professor de literatura clàssica a la Texas Tech University, duu a terme l'edició crítica dels textos vivistes en una sèrie de referència, els *Selected Works of J. L. Vives*, amb una lentitud difícil de retreure atesos els sòlids resultats que obtenen. El primer i el cinquè volums, dedicats als *Early Writings*, contenen l'edició crítica de *De initiis sectis et laudibus philosophiae*, *Veritas fucata*, *Anima senis*, *Pompeius fugiens*, *Epistola Forti* (pròleg a l'edició del *Poeticon Astronomicum* del pseudo-Higini), *Vita Ioannis Dullardi* (pròleg a l'edició de l'*In Metheorum Aristotelis*), *Christi Triumphus*, *Ovatio Mariae*, *Clipeus Christi*, *Praelectio in quartum Rhetoricorum ad Herennium* i *Praelectio in Convivia Philelphi* (1987, 1991); el segon, la primera part de les *Declamationes Sullanae* (llibres 1-2, 1989); el tercer, el *De conscribendis epistolis* (1989); el sisè i setè, el *De institutione feminae christiana*. El volum quart, dedicat al *De subventionem pauperum*, és previst que aparegui a final del 2002, també a cura del tàndem Fantazzi-Matheussen.

L'interès de tota aquesta sèrie de volums és realment considerable. Els editors en cada volum, després d'una introducció extraordinàriament breu i concisa, ens ofereixen la fixació del text llatí i les variants fruit de la transmissió o de la reescriptura de l'autor, l'apparatus fontium i la traducció de l'obra a l'anglès. En el cas del *De institutione* la fixació del text comporta l'establiment de dos estadis de redacció: un primer datable el 1524 (que en aquesta edició només podem resseguir a través de les diverses notes a peu de pàgina) i un segon i definitiu publicat el 1538, però amb tota seguretat enllestit força anys abans.

Enrique González (*Joan Lluís Vives. De la escolàstica al humanismo*, Generalitat Valenciana, València, 1987) proposava diferenciar en la ingent obra de Vives els textos adreçats a un selecte grup de *connaisseurs* d'aquells que anaven destinats a un públic molt ampli. El setembre de 1522 les premses de Froben, a Basilea, havien divulgat un dels més ambiciosos volums del primer grup, els seus comentaris a la *Ciutat de Déu* de sant Agustí, un fi treball filològic que, tanmateix, en un primer moment tingué poca divulgació, i Erasme li ho retragué amb una certa crueltat. No sé si per intentar rescabalar-se, moralment i potser també financerament, d'aquell fracàs, encara no dos anys després publicà les dues obres que més divulgació han tingut, els tractats morals *De institutione feminae christiana*, a Anvers, i *Introductio ad sapientiam*, a Lovaina. Malgrat el considerable impacte dels volums, el *De institutione* no va tornar a imprimir-se fins el 1538, al taller de Robert Winter, a Basilea, el mateix impresor que el 1540 n'enllestí una tercera edició.

L'edició crítica del tàndem Fantazzi-Matheussen permet ara apreciar les variants d'autor que separen l'edició de 1538 (reimpresa el 1540) —que és la que coneixem a través de l'edició de Mayans i la traducció de Riber— de l'edició prínceps de 1524. Vives afegeix moltes citacions de «magnis auctoritatibus», pares de l'Església, i algunes d'autors clàssics (per exemple Corneli Tàcit al paràgraf 11 del primer llibre: I, 16) i en revisa l'estil —substitueix col·loquialismes per cultismes, modifica l'ordre dels mots, canvia partícules—, tot i que no sempre diria que el resultat comporti una millora real de la prosa. També matisa alguns dels conceptes essencials del tractat —la virginitat, la instrucció—, amplia els exemples, suprimeix paràgrafs sencers i n'introdueix de nous.

Crec que convé cridar l'atenció sobre les diferències que, gràcies a aquesta edició, podem observar en el tractament de tres dames valencianes: la marquesa del Cenete Mencía de Mendoza, la senyora d'Argeleta Àngela Sabata (Zapata) i Blanquina March, mare de Joan Lluís Vives.

Al primer llibre, dedicat a les noies verges, en defensar la necessitat que s'instrueixin —«*mulierem non facile invenias malam nisi quae ignorat aut certe non considerat quantum sit bonum pudicitia*»— Vives esmenta diverses dames clàssiques que demostrin la compatibilitat de saviesa i virtut, però també un selecte grup de joves coetànies: les quatre filles d'Isabel de Castella, espe-

cialment Joana i Caterina d'Aragó, reines d'Espanya i d'Anglaterra, i tot seguit: «Crescentem Valentiae meae video Menciam Mendozam, marchionis Zeneti filiam, quae olim (ut spero) celebrabitur. Si reginae post se de privatis feminis mentionem fieri paterentur, adderem huic numero Angelam Zabatom, civem meam, incredibili ad omnis generis litteras ingenii celeritate ac dexteritate, pudicitia ac prudentia singulari. Tum Thomae Mori filias: Margaritam, Elizabetham, Caeciliam atque earum consanguineam Margaritam Gigiam; quas pater non contentus esse castissimas, etiam doctissimae ut essent curavit, sic fore iudicans ut verius firmiusque essent castae» (I, 38).

És un passatge moltes vegades citat, i datat el 1524, tanmateix en la primera redacció Vives passava de les dames sàvies de l'Antiguitat a les filles de More sense esmentar ni Mencía de Mendoza ni Àngela Sabata. Això explica perquè en la traducció castellana del tractat, a cura del crenc Justinianus, criat del duc de Calàbria (València, 1528), no s'esmenti ni la marquesa del Cenete ni la senyora d'Argeleta. L'editora moderna d'aquesta traducció, E. T. Howe (Fundación Universitaria Española-Universidad Pontificia de Salamanca, 1995), afirmava: «Hay varias diferencias interesantes entre la versión de Justiniano y la que aparece en las obras completas [...] es evidente que Justiniano editó la obra al traducirla, ampliando los ejemplos en algunos casos o borrando unas secciones en otros. Por ejemplo, la versión de Justiniano no incluye el ejemplo de doña Mencía de Mendoza como mujer docta aunque sí está en la latina (lib I, cap. 4)». Ara sabem que no és que Justinianus hagués eliminat aquesta referència, és que el 1528, quan s'imprimí la versió castellana, aquesta referència encara no s'havia difòs, no aparegué fins a l'edició de 1538. En canvi, la traducció alemanya, impresa per Steiner a Augsburg el 1544, utilitza ja la versió de 1538 i ementa per tant la marquesa (vegeu Josep Solervicens, «Mencía de Mendoza: la creació d'una imatge humanística», dins *Homenatge a Joaquim Molas*, Universitat de Barcelona, «Homenatges»/9, Barcelona, 2002, pàg. 1017-1043).

Al segon llibre, en parlar de les dames casades, l'edició de 1538 contenia també aquesta divulgadíssima evocació de Blanquina March: «Blanca, mater mea, cum in coniugio quindecim egisset annos, numquam a me visa est rixari cum patre aut in contrarium voluntatis illius tendere. Eadem illis erat omnino mens et affectus simillimi. Sed de matre mea alius erit fusius dicendi locus commodior» (II, 64).

Ara en coneixem però la versió inicial de 1524: «Duo solebat in ore frequentia habere ceu in proverbio: cum vellet significare se aliquid credere, aiebat: "Tamquam si dixisset Lodovicus Vives"; cum si velle: "Tamquam si vellet Lodovicus Vives". Eum Lodovicum Vivem patrem meum et alias saepe audivi dicentem et cum illud referret quidam seu Scipionis Africani Minoris seu Pomponii Attici (credo utriusque) quod numquam in gratiam rediisset cum matre nec se, quod difficilius esset, cum uxore; reliquis id verbum admiratis, cum paene in proverbium venisset concordia Vivis et Blancae, respondit: "Ut Scipio cum matre, cuius gratiam numquam exierat, ideo nec rediit"». Enmig, com és sabut, un acte de fe (vegeu Miguel de la Pinta Llorente - José María de Palacio, *Procesos inquisitoriales contra la familia judía de Luis Vives*, Madrid, 1964).

Tot i l'innegable interès d'aquestes comparacions textuales, val a dir que la disposició formal de les variants d'autor en notes a peu de pàgina, com si de variants de copista-impressor es tractés, no afavoreix gaire la seva fàcil identificació, lectura i interpretació, sobretot en paràgrafs com els ara esmentats, amb gran quantitat de modificacions.

És evident que una comparació exhaustiva d'aquestes dues edicions permetrà conèixer millor l'evolució intel·lectual i estilística de l'humanista valencià. Un dels editors del *De institutione*, el professor Constant Matheussen, ja ha ampliat aquest aspecte en la seva contribució sobre «J.L. Vives and Erasmus on the education of women: a controversy between humanists» al congrés sobre *La Universitat de València y el humanismo: Studia humanitatis y renovación cultural en Europa* (València-Xàtiva, 3-8 abril 2000), les actes del qual són encara en premsa. El rector de la Universitat Catòlica de Brussel·les dóna arguments sòlids per a datar el 1528 el conjunt de revisions del *De institutione* que no s'imprimiren fins el 1538 i planteja fins a quin punt el cúmul d'obres que Vives publicà a Basilea els anys 1538-1539 no responen també a redaccions i correccions introduïdes

força anys abans i quin paper jugà Erasme, que morí precisament a Basilea el juliol de 1536, en la paralització d'aquestes edicions revisades.

Un altre aspecte que facilita la lectura del tractat és la comprovació de les fonts citades per Vives, que els editors esmenten en nota i recullen en dos exhaustius index locorum. Les cites d'autors clàssics i de pares de l'Església no sempre han de procedir d'una lectura directa de l'obra i, en aquest sentit, la detecció de tractats medievals i renaixentistes que haguessin pogut servir de base al *De institutione*, i el d'Eiximenis n'és un d'ells, tot i que Vives no els esmenti, no està encara definitivament tancada, però Fantazzi-Mattheussen clarifiquen considerablement la qüestió.

Totes aquestes aportacions hauran de facilitar una nova valoració del *De institutione*, que detecti els elements clarament tradicionals del tractat però que remarqui també les innovacions que Vives aporta als tractats morals sobre la dama cristiana. Els consell bibliogràfics de Vives, «qui non legendi scriptores qui legendi», en molts aspectes els hauria pogut assumir Eiximenis. La relació d'obres cavalleresques i sentimentals, que Vives condemna enèrgicament perquè encenen la lascívia, corrompen els costums i esdevenen autèntiques arts d'alcauoteria, inclou «infacetissimae Facetiae Poggi, Euryalus et Lucretia, centum fabulae Boccacii. Quos omnes libros conscripserunt homines otiosi, male feriat, imperiti, vitiosi ac spurcitiæ dediti, in quibus miror quid delectet nisi tam nobis flagitia blandirentur» (I, 46). És significatiu que la relació autor-títol es trenqui en el cas de l'*Eurialo e Lucrezia*, és a dir la *Historia de duobus amantibus*, de qui no se n'esmenta l'autor, Enea Silvio Piccolomini, Pius II. D'això se'n sol dir ser més papista que el papa.

La ingent obra de Joan Lluís Vives integra coherentment caires aparentment contradictoris: el Vives filòleg dels comentaris a les *Bucòliques*, el Vives creador de ficcions de la *Fabula de homine*, el Vives retòric del *De ratione dicendi*, el Vives poeta del *Genethliacon Iesu Christi*, el Vives filòsof de l'*In pseudodialecticos*, el Vives pedagog del *De disciplinis*, el Vives polític del *De pacificatione*, el Vives sociòleg del *De subventione pauperum*, el Vives psicòleg del *De anima et vita* o el Vives moralista del *De institutione feminae christianae*. Tractats aparentment tan tradicionals com el que ara ens ocupa s'han d'entendre necessàriament en la riquesa de caires de la seva producció. La rigorosa edició de Fantazzi-Mattheussen n'estableix sòlidament les bases.